

Rejent * rok 16 * nr 6(182)
czerwiec 2006 r.

Z kart historii notariatu

Akta notarialne w zasobach archiwów państwowych i ich wartość archiwalna

Głównym sensem istnienia archiwów i pracy towarzyszącej ich życiu jest użyteczność przechowywanych przez nie materiałów archiwalnych dla potrzeb urzędowych i badawczych. Akta notarialne są źródłem wykorzystywanym w obu tych przypadkach. W rozumieniu archiwalnym pojęciem „akta notarialne” określa się dokumentację wytworzoną przez notariuszy, pisarzy aktowych i rejentów w różnych okresach ich funkcjonowania, tj. XIX i XX w., na obszarze wszystkich ziem aktualnie wchodzących w skład Rzeczpospolitej¹.

Akta notarialne można uznać za bardzo popularny rodzaj archiwaliów. Występują one bowiem niemalże w zasobach wszystkich polskich archiwów państwowych i z pewnością nie stanowią unikatowego materiału źródłowego. Polską sieć archiwalną tworzy 88 archiwów państwowych (centrale wraz z oddziałami terenowymi), zaś zespoły akt notarialnych są przechowywane w zasobach 74 z nich. Jedynie 11 archiwów: AP w Katowicach O/Pszczyna, AP Koszalin O/Ślupsk, AP Olsztyn O/Mragowo, AP Olsztyn O/Nidzica, AP Rzeszów O/Skołyszyn, AP Szczecin O/Płoty, AP Szczecin O/Stargard Gdański, AP Miasta St. Warszawy Oddziały w Nowym Dworze

¹ Wskazówki metodyczne wprowadzone zarządzeniem Nr 20 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 15 lipca 1998 r. w sprawie akt notarialnych w archiwach państwowych.

Mazowieckim, Rawie Mazowieckiej oraz Żyrardowie, AP Wrocław O/Legnica nie posiada ich w swoich zasobach.

Gdy w wyniku zmian polityczno-ustrojowych w 1952 r. uległy likwidacji prywatne kancelarie notarialne, najstarsza część zgromadzonej w nich dokumentacji trafiła do archiwów państwowych. W 1956 r. przejęto pierwsze partie akt notarialnych z archiwów zakładowych sądów i zaczęto je udostępniać zainteresowanym, co bezsprzecznie wpłynęło na wzrost zainteresowania naukowców tym typem źródeł². Do tego momentu akta notarialne nie leżały na głównym szlaku poszukiwań źródłowych, w archiwach państwowych, lecz umiejscowione były w tym czasie w archiwach sądowych (do 1933 r. sądów powiatowych, a potem sądów okręgowych), które nie stwarzały sprzyjających warunków do pracy naukowej.

Zgodnie z zarządzeniem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 18 maja 2000 r. w sprawie organizacji udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych istnieją dwie formy udostępniania archiwaliów. Akta notarialne udostępniane są zainteresowanemu w formie bezpośredniej, tj. w archiwum państwowym w pracowni naukowej (wówczas korzystający osobiście prowadzą poszukiwania) lub w formie pośredniej (polegającej na przekazaniu informacji zawartej w materiałach archiwalnych poprzez reprodukcje, odpisy i wypisy – uwierzytelnionych lub nie – dokumentów, czyli odpłatnych kwerendach korespondencyjnych wykonywanych przez pracowników archiwum³). W oparciu o te archiwalia w archiwach państwowych prowadzone są kwerendy krajowe i zagraniczne na potrzeby urzędów i instytucji oraz osób prywatnych. Wyróżnić można trzy rodzaje kwerend, dla których bazą źródłową są akta notarialne: kwerendę genealogiczną, własnościową i naukową. Utrzymując ten podział, przyjęty i stosowany w archiwach państwowych⁴, analizie poddana została wartość źródłowa akt notarialnych.

Osoby zainteresowane dokumentacją notarialną mogą natrafić na trudności w korzystaniu z akt notarialnych. Problemy te w pierwszej kolejności wiążą się z ograniczonym dostępem do tychże źródeł. Materiały archiwalne

² H. Szymańska, J. Śmiałowski, *Akta notarialne z terenu Królestwa Polskiego*, Archeion 1959, t. 30, s. 44.

³ K. Szczepan, *Udostępnianie materiałów archiwalnych w archiwach państwowych*, Teki Archiwalne, Seria nowa, Warszawa 2003, t. 7 (29), s. 75-91.

⁴ Komputerowa baza danych RAP (Rejestr Archiwalnych Poszukiwań) służąca do ewidencjonowania m.in. kwerend archiwalnych.

są udostępniane w archiwach państwowych po upływie 30 lat od ich wytworzenia, jeżeli nie narusza to prawnie chronionych interesów Państwa i obywateli, zgodnie z art. 17 pkt 1 ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach⁵ oraz rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 13 grudnia 2000 r. w sprawie określenia szczególnych wypadków i trybu wcześniejszego udostępniania materiałów archiwalnych⁶. Przed udostępnieniem akt notarialnych korzystający powinien udokumentować swój interes prawny, podać cel i zakres poszukiwań. Akta notarialne są dokumentami potwierdzającymi stan własności. Z tego też względu chronione są one w archiwach w sposób szczególny, tak aby zawarte w nich dane osobowe oraz szczegółowe informacje o stanie posiadania nie stały się przedmiotem informacji dla niepożądanych osób⁷.

Kolejny problem to tzw. „masowość” akt notarialnych, uznawana również za jedną z zalet i „podstawowych walorów naukowych źródeł tej kategorii”⁸, którą najlepiej zilustrować liczbowo. We wszystkich archiwach państwowych w Polsce – zgodnie z uaktualnioną na koniec 2004 r. komputerową bazą danych SEZAM 6.0 (System Ewidencji Zasobu Archiwalnego) – przechowywane są 4263 zespoły, czyli 162086 j.a., co stanowi ok. 7600,73 metrów bieżących akt.

Tabela nr 1. Statystyczne przedstawienie zawartości bazy danych Sezam z podziałem na liczbę zespołów, jednostek archiwalnych oraz metrów bieżących na poszczególnych poziomach klasyfikacyjnych bazy.

	SEZAM	Instytucje wymiaru sprawiedliwości	Notariaty
Liczba zespołów	84688	8013	4263
Liczba jednostek archiwalnych	32352112 j.a.	4090913 j.a.	162086 j.a.
Liczba metrów bieżących	230978,85 mb	40413,17 mb	7600,73 mb

Źródło: Wyniki kwerendy przeprowadzonej przez autorkę w bazie SEZAM.

⁵ Tekst jedn.: Dz.U. Nr 171, poz. 1396.

⁶ Dz.U. z 2001 r. Nr 13, poz. 116.

⁷ Por. ustawę z dnia 29 października 1997 r. o ochronie danych osobowych, Dz.U. Nr 133, poz. 883 z późn. zm.

⁸ Sz. K o z a k, *Dziewiętnastowieczne akta notarialne. Stan badań, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Seria Społeczno-Polityczna i Historyczna* 1998, Historia 7, z. 28, s. 195.

Z danych ujętych w tabeli⁹ wynika, że zespoły akt notarialnych stanowią ponad połowę liczby zespołów z aktami instytucji wymiaru sprawiedliwości i około jedną dwudziestą wszystkich zespołów archiwalnych zarejestrowanych w archiwalnej bazie danych SEZAM. Jest to wynik niewątpliwie znaczący. Dla porównania, akta metrykalne i akta urzędów stanu cywilnego, jako najbardziej znane archiwalia, liczą 7834 zespoły i stanowią około jedną dziesiątą liczby wszystkich zespołów, natomiast akta urzędów gmin i gromad (organy administracji ogólnej) są reprezentowane w SEZAM przez 15639 zespołów archiwalnych, co stanowi aż jedną piątą wszystkich zespołów.

Pracę z aktami notarialnymi, prowadzenie bezpośrednich poszukiwań może utrudnić ponadto brak aparatu wyszukiwawczego do akt. W archiwach państwowych obok pomocy archiwalnych stopnia podstawowego, takich jak inwentarze kartkowe lub inwentarze książkowe ze wstępem brak jest pomocy wyższego rzędu, czyli indeksów. Bardzo często jedyny aparat wyszukiwawczy do akt notarialnych stanowi samo źródło, a dokładniej wytworzone przez notariusza (aktotwórcę) pomoce kancelaryjne, którymi są przede wszystkim skorowidze alfabetyczne do akt notarialnych.

Akta notarialne źródłem dla kwerend własnościowych

Akta notarialne określić można mianem „źródeł wiecznie żywych”. Odwołują się do nich wciąż bezpośrednio zaangażowane strony. Akt notarialny odgrywa szczególną rolę wówczas, gdy prawo uzależnia ważność czynności prawnej od zawarcia jej właśnie w formie aktu notarialnego (sprzedaż, darowizna, zamiana). W celu potwierdzenia swego prawa własności bardzo istotne jest posiadanie egzemplarza aktu notarialnego. Z tych względów oryginał aktu notarialnego musi być przechowywany wieczy-

⁹ Tabela jest wyciągiem z raportów statystycznych komputerowego systemu ewidencji zasobu archiwalnego SEZAM. Porównano w niej trzy wielkości: ogólny zasób archiwalny archiwów państwowych, ilość akt wytworzonych przez wszystkie instytucje wymiaru sprawiedliwości, które znajdują się w zasobach archiwów państwowych oraz ilość akt notarialnych przechowywanych w zasobach wszystkich archiwów państwowych. Porównanie tych określonych wielkości rozdzielono dodatkowo na trzy poziomy. Uzyskano w ten sposób możliwość ich zestawienia na poziomie: liczby zespołów archiwalnych, liczby jednostek archiwalnych oraz liczby metrów bieżących.

ście, najpierw w kancelarii notarialnej, następnie w archiwum sądowym, by ostatecznie znaleźć się w archiwum państwowym. Strony biorące udział w akcie lub bezpośrednio zaangażowane mogą wówczas otrzymywać wypisy lub odpisy danego aktu będące wiernymi powtórzeniami oryginału.

Choć instytucja notariatu działa na ziemiach polskich od początku XIX w., to ze względu na polskie uwarunkowania polityczne i ustrojowe w okresie PRL-u utraciła swe pierwotne znaczenie. Dopiero od początku lat 90-tych XX w. w Polsce zaobserwować można wyraźny wzrost zainteresowania sprawami własności. Z tego okresu pochodzą przykłady reprivatyzacji mienia straconego po II wojnie światowej.

Osoby prywatne – rzadziej natomiast urzędy – udokumentowania prawa własności szukają właśnie w aktach notarialnych. Potwierdzeniem tego zjawiska mogą być dane statystyczne ujęte w poniższej tabeli.

Tabela nr 2. Zestawienia ilości kwerend archiwalnych przeprowadzanych przez oddziały terenowe AP Kielce w latach 2000-2002.

ROK	2000				2001				2002			
	Jędrzejów	Pińczów	Sandomierz	Starachowice	Jędrzejów	Pińczów	Sandomierz	Starachowice	Jędrzejów	Pińczów	Sandomierz	Starachowice
Liczba kwerend ogółem	236	294	310	289	353	343	454	330	393	277	240	198
Liczba kwerend własnościowych	69	24	43	41	70	25	39	21	68	28	37	16
Liczba kwerend z akt notarialnych	59	20	17	33	52	19	13	13	66	22	19	16

Źródło: Dane statystyczne z rocznych sprawozdań z działalności terenowych oddziałów AP w Kielcach: AP Jędrzejów, AP Pińczów, AP Sandomierz, AP Starachowice.

Z danych zamieszczonych w tabeli wynika, że ilość kwerend przeprowadzonych przez oddziały terenowe Archiwum Państwowego w Kielcach w latach 2000-2002 w oparciu o akta notarialne pokrywa się niemalże z liczbą kwerend własnościowych¹⁰. Jest to stosunkowo duża

¹⁰ Poza aktami notarialnymi źródłami wykorzystywanymi do prowadzenia kwerend własnościowych są głównie akta hipoteczne i księgi gruntowe.

liczba, biorąc pod uwagę fakt, że kwerendy te przeprowadzono w oparciu o jeden rodzaj źródła – akta notarialne.

Informacji wynikających z tabeli nie można jednakże odnieść do wszystkich archiwów. Z ankiety rozesłanej przez autorkę w 2005 r. do wszystkich archiwów państwowych, które przechowują akta notarialne wynika, że w 2004 r. w Archiwum Państwowym w Rzeszowie aktami notarialnymi interesowały się 52 osoby, a jedynym celem wykorzystania tych archiwaliów były poszukiwania własnościowe. Podobnie przedstawia się sytuacja w Archiwum Państwowym w Białymstoku Oddział w Łomży. Akta notarialne z lat 1918-1951 udostępniane były tam wyłącznie w celach własnościowych w formie kwerend korespondencyjnych, które stanowiły znikomy procent w ogólnej liczbie kwerend: 7,36% w 2003 r., a 8,77% w 2004 r.

Większość korzystających z akt notarialnych stanowią osoby prywatne, które do archiwum wiedzie wyłącznie urzędowa potrzeba „wyciągnięcia odpisu” aktu notarialnego w celu uregulowania spraw spadkowych lub własnościowych. Ten rodzaj zainteresowanych liczy na szybkie i łatwe odszukanie konkretnych aktów notarialnych, bez zbędnego wgłębiania się w ich rodzaj i treść. Znając rok, miejscowość, nazwiska notariusza i stron spisujących akt nawet bez konkretnego numeru z repertorium łatwo odnajdzie dokument, korzystając z alfabetycznie sporządzonego skorowidza.

Akta notarialne jako źródło do badań genealogicznych

Do źródeł historycznych najczęściej wykorzystywanych w badaniach genealogicznych, z racji zawartych w nich informacji, należą: księgi metrykalne i księgi stanu cywilnego¹¹, księgi sądowe grodzkie i ziemskie, księgi sądowe wiejskie, akta hipoteczne, tabele likwidacyjne i nadawcze, księgi ludności stałej i niestałej, księgi meldunkowe, spisy ludności oraz akta notarialne będące przedmiotem niniejszego artykułu. Akta notarialne dotychczas były wykorzystywane w poszukiwaniach genealogicznych w stopniu minimalnym. Drzewa genealogiczne i kroniki rodzinne w ogrom-

¹¹ *Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce. Informator*, oprac. A. Laszuk, Warszawa 1998; zob. bazę danych PRADZIAD zamieszczoną na stronach internetowych archiwów państwowych pod adresem: www.archiwa.gov.pl.

nej części tworzone są w oparciu o najpospolitszy dla tej grupy kwerend rodzaj źródeł – akta metrykalne. Taki stan rzeczy wynika m.in. ze słabej znajomości zawartości źródła historycznego, jakim są akta notarialne. Może być on także efektem masowości tych źródeł i trudności korzystania z nich.

Źródła do badań genealogicznych mogą mieć różną głębię informacyjną. Dokumentami w oparciu, o które można stworzyć najprostsze drzewo genealogiczne są akta metrykalne. W księgach stanu cywilnego zawarte zostały dane osobowe, podano daty urodzenia, małżeństwa, zgonu; dane personalne świadków zdarzenia, niekiedy adres, czy informację o pochodzeniu, zawodzie, czy adresie zamieszkania. Najwięcej informacji potrzebnych genealogom, spośród akt metrykalnych, niosą akta małżeństwa i alegata do nich.

W zależności od tego, jakiego typu informacja o przodkach jest potrzebna, można dobierać źródła do dalszych poszukiwań. Dla przykładu: chcąc wyłącznie zidentyfikować przodka poprzez poznanie jego danych personalnych wystarczy przeprowadzić kwerendę opartą w zasadzie wyłącznie na aktach metrykalnych. Niedosyt wiadomości o protoplastach rodu zmusza do głębszych poszukiwań genealogicznych na bazie źródeł bardziej szczegółowych, takich właśnie jak akta notarialne. Zapisy notarialne dotyczące osób mówią o strukturze rodzin, w tym chociażby o liczebności dzieci. Dotyczą spadkobierców, ich pochodzenia, miejsca urodzenia, a także zawierają informacje o ich pozycji społecznej. Często, właśnie na podstawie aktów dobrej woli, można prześledzić dzieje rodziny, historię jej majątku (bogacenie się bądź ubożenie rodu). Warunkiem dla prowadzenia tego typu poszukiwań genealogicznych jest „zwyczaj” przodków do regulowania aktami notarialnymi działań dobrej woli, a także przestrzeganie przymusu notarialnego dla określonych prawem czynności.

Od czego rozpocząć poszukiwania genealogiczne w aktach notarialnych?

Na genealogów prowadzących poszukiwania w aktach notarialnych czyhają „pułapki i niespodzianki archiwalne”. Przed rozpoczęciem kwerendy źródłowej wskazane jest przeprowadzenie tzw. studiów wstępnych. Ich celem jest znalezienie punktu zaczepienia dla przyszłych badań. Może być to wiadomość o kupnie ziemi przez przodków w danej miej-

scowości, co z kolei pozwoli określić siedzibę najbliższej kancelarii notarialnej i rozpocząć poszukiwania. Bywa niekiedy tak, że problem stanowić może ustalenie imion i nazwisk protoplastów lub dat ich życia. W takich przypadkach pracę z dokumentacją notarialną poprzedzić muszą poszukiwania w aktach metrykalnych. Wówczas kwerenda genealogiczna prowadzona w oparciu o akta notarialne stanowić będzie drugi, dużo trudniejszy etap poszukiwań genealogicznych. Ważne jest, aby rozpoczynający badania genealogiczne wiedział, gdzie i kiedy ewentualne akty notarialne mogły być spisane. Dobrze jest znać miejsce urzędowania najbliższego notariusza oraz określić, choćby orientacyjnie, ramy chronologiczne poszukiwań.

Pierwsze wiadomości o przodkach najłatwiej i najszybciej można znaleźć w alfabetycznych skorowidzach notarialnych poprzez wyszukanie potrzebnego nazwiska. Skorowidze poprowadzą z kolei do konkretnych już pełnych aktów notarialnych.

Po odnalezieniu nazwiska poszukiwanej osoby w skorowidzu rozpoczyna się drugi etap kwerendy źródłowej. Kolejnych informacji należy szukać już w księgach notarialnych, odnosząc numer repertorium wskazany w skorowidzu do konkretnego aktu znajdującego się w księdze aktów notarialnych¹². Oprócz danych identyfikujących osobę w akcie notarialnym (imię, nazwisko, adres) zawarte są informacje o okolicznościach jego powstania (powody spisania aktu). Treść właściwa aktu zawiera najwięcej informacji. Jej forma i charakter są zawsze uzależnione od rodzaju czynności notarialnej: umowa darowizny, umowa kupna i sprzedaży, umowa przedślubna (intercyza), cesja praw, testamenty, inwentarze. W każdym z poszczególnych typów aktów notarialnych zawarta jest informacja, która może być przedmiotem zainteresowania genealogów.

W zamieszczonej poniżej tabeli podano kilka rodzajów aktów dokonując, w znacznym uproszczeniu, przedstawienia ich zawartości pod kątem ich przydatności w poszukiwaniach genealogicznych.

¹² Pozostałe rodzaje dokumentacji notarialnej szczegółowo omówione w rozdziałach, takich jak repertoria, księgi protestów wekslowych, księgi przychodów i rozchodów, nie zawierają w sobie materiału źródłowego interesującego genealogów.

Tabela nr 3. Rodzaje aktów notarialnych wykorzystywane w badaniach genealogicznych.

Lp.	Rodzaj aktu	Treść aktu pod kątem poszukiwań genealogicznych
1.	Darowizna/odwołanie darowizny	Informacje o tym, kto komu daruje i co daruje; kto komu odbiera i co odbiera, np. podarowanie gruntu lub pieniędzy. Obok powodów i okoliczności darowania i odwoływania darowizn poruszone są w aktach sprawy strictly rodzinne, często mające silnie emocjonalne zabarwienie.
2.	Intercyza	Dokładne personalia narzeczonych oraz ich rodziców; określenie pochodzenia i statusu majątkowego, opis wiana i wzajemnych zobowiązań narzeczonych. Szczególnie ważne przy zawieraniu kolejnego małżeństwa (problem dzieci z poprzedniego związku) lub gdy w grę wchodziły duże fortuny.
3.	Inwentarze	Szczegółowe informacje na temat właściciela i jego majątku (dokładne opisy poszczególnych przedmiotów). Dodatkowo może zawierać listę sukcesorów, przynosi informacje o więziach rodzinnych.
4.	Testamenty	Dokument będący swoistym rejestrem ostatniej woli, w którym testator często motywował swoją decyzję czyniąc odwołania do panujących stosunków rodzinnych. W aktach tych wymienieni są potomkowie i krewni, jako osoby dziedziczące. Zawierają wiadomości o wieku i stanie zdrowia autora.
5.	Kupno – sprzedaż	Na podstawie tych akt prześledzić można dzieje fortuny rodzinnej, bogacenie się, bądź ubożenie rodu. Transakcje kupna, sprzedaży dają okazję do prześledzenia losów rodziny. Zmiany stanu posiadania wiązały się zwykle z ważnymi momentami w życiu przodków, mogły mieć np. wpływ na kształtowanie się miejsca zwanego z czasem „rodzinnym gniazdem”.

Niemalże w każdym akcie notarialnym tożsamość osób stających do aktu stwierdzana była na podstawie dokumentów oraz potwierdzana przez świadków. W akcie podane są: imiona, nazwisko osoby; imiona jej rodziców, czasem z pełniejszymi informacjami o nich; adres zamieszkania, datę urodzenia, pochodzenie lub zawód, np. „Stanisława Kulik, córka rzeźzonego Franciszka Kulika i drugiej jego żony Magdaleny z Śnieżnych, niezamężna, urodzona 6 maja 1917 r., zamieszkanie prawne obierająca we wsi Grotniki, gminy Grotniki, powiatu stopnickiego”¹³ lub „(...) Leontyna – Feliksa, dwojga imion, córka Leonarda, Paszkowska, pełnoletnia panna, działająca w imieniu własnym i Emilia Paszkowska, córka Szczepana Wystupa, a żona Leonarda Paszkowskiego, działająca w imieniu i na rzecz Jadwigi, córki Leonarda, Paszkowskiej i Zenony, córki Leonarda, Paszkowskiej, na mocy art. 92 kodeksu zobowiązań, zamieszkała

¹³ AP Pińczów, *Akta notariusza Stanisława Sikorskiego w Busku Zdroju. Księga aktów notarialnych*, Nr Rep. 92/38, R 1936, sygn. I.

i zamieszkanie prawne dla skutków aktu niniejszego obierające w Sosnowcu przy ulicy Rudnej pod numerem trzydziestym (...)»¹⁴.

Po przedstawieniu rodzajów i charakterystyce zawartości omawianych źródeł archiwalnych czas na przykłady. Przytoczone poniżej fragmenty aktów notarialnych, które pochodzą z ksiąg notarialnych przechowywanych w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach – Oddział w Pińczowie, mogą stać się przyczynkiem do rozpoczęcia poszukiwań genealogicznych właśnie w oparciu o akta notarialne.

„Małgorzata Obora swoją osadę włościańską, [...] z budynkami, inwentarzami i w ogóle z tem wszystkim, co z natury, przeznaczenia i przedmiotu stanowi nieruchomości, darowała swemu synowi Józefowi Oborze na warunkach, w akcie wymienionych, między innymi pod warunkiem wydawania Małgorzacie Obora dożywotnich alimentów, szczegółowo w akcie darowizny wymienionych. Józef Obora darowiznę powyższą na warunkach wymienionych z wdzięcznością przyjął, jednakże już w kilka dni po sporządzeniu aktu, a mianowicie w dniu jedenastym lutego roku bieżącego w restauracji w Busku-Zdroju dopuścił się względem darującej rażącej niewdzięczności i naubił jej przy tem od »choler« i »piorunów« oraz innych słów, ubliżających godności człowieka, a nadto popychał Małgorzatę Obora i groził pobiciem tak, Małgorzata Obora, obawiając się o swe zdrowie, zamiast jechać z Józefem Oborą wozem, mimo bardzo podeszłego wieku zmuszona była wracać pieszo z Buska do Palonek, a niezależnie od tego, z obawy, iż groźby pobicia mogą być przez Józefa Oborę w czyn wprowadzone zamieszkała u córki swej we wsi Janina, aczkolwiek ma w akcie darowizny zastrzeżone między innymi, prawo dożywotniego użytkowania z mieszkania w domu na podarowanej osadzie. W tym stanie rzeczy Małgorzata Obora, stwierdzając niewdzięczność obdarowanego, niewykonanie przez niego przyjętego na siebie w akcie darowizny obowiązku opieki nad nią, korzysta z przysługującego jej prawa i [...] odwołuje uczynioną Józefowi Oborze darowiznę»¹⁵.

¹⁴ AP Kielce, *Starostwo Powiatowe Olkuskie. Odpis aktu notarialnego sporządzonego w kancelarii notariusza Witalisa Swolkienia w Olkuszu*, sygn. 5.

¹⁵ AP Pińczów, *Akta notariusza Jana Zaborowskiego w Chmielniku. Księga aktów notarialnych*, R 1935, sygn. 4, k. 405.

„Franciszek Soja i Stanisława Kulik oświadczyli, że mają zamiar zawrzeć związek małżeński i co do przyszłych stosunków majątkowych w czasie trwania ich małżeństwa i na przypadek śmierci jednego z nich umawiają się w sposób następujący: wszelki majątek terażniejszy i przyszły, jaki każde z nich, przyszłych małżonków obecnie posiada lub w przyszłości posiadać może nie wyłączając przyszłego dorobkowego ich majątku, będzie stanowić wspólną ich własność. Franciszek Kulik oświadczył, że na zamierzony związek małżeński niepełnoletniej córki swojej Stanisławy Kulik z Franciszkiem Soją oraz na zawarcie przez nich niniejszej umowy przedślubnej zgadza się i zezwala”¹⁶.

„Darujący, Jan i Małgorzata, małżonkowie Szczukiewicz liczący lat – on osiemdziesiąt, a ona siedemdziesiąt – zachowują sobie prawo bezpłatnego dożywotniego użytkowania przedmiotu darowizny z tem, że obdarowane obowiązane będą swoim kosztem obrabiać przedmiot darowizny, i że w razie śmierci jednego a następnie drugiego dożywotnika każda z obdarowanych winna na każdy pogrzeb dołożyć z własnych funduszów po 25 złotych”¹⁷.

„Perla Heller oświadczyła, że jej terażniejszy majątek składa się: z sumy posagowej pięć tysięcy złotych w gotówce, którą jako stanowiąca jej posag wnosi przysłemu swemu mężowi Ickowi – Herszowi Wajnsztatowi do zarządu i użytkowania oraz z wyprawy i mebli ogólnej wartości około dwóch tysięcy złotych, a mianowicie: z szafy, garderoby dębowej jasnej trzydrzwiowej formiowanej z czeczotem, dwóch łóżek jasnych dębowych formiowanych z czeczotem, etażerki jasnej, zegara ściennego koloru jasnego, budzika, kredensu sosnowego, dwóch firanek tiulowych z mosiężnymi karniszami, stołu kuchennego, ławki, kredensu na naczynia oraz wszelkich naczyń kuchennych, dwóch wielkich lichtarzy srebrnych, kandelabra srebrnego stojącego na osiem świec, osiemnastu łyżeczek srebrnych małych, dwunastu kubków srebrnych różnej wielkości, dwunastu noży stołowych ze srebrnymi rękojeściami, dwunastu widelców srebrnych, złotego zegarka męskiego, damskiego pierścionka złotego

¹⁶ AP Pińczów, *Akta notariusza Stanisława Sikorskiego w Busku Zdroju. Księga aktów notarialnych*, Nr Rep. 92/38, R 1936, sygn. 1.

¹⁷ AP Pińczów, *Akta notariusza Jana Zaborowskiego w Chmielniku. Księga aktów notarialnych*, Nr Rep. 259/35, R 1935, sygn. 5.

z brylantem, damskiego zegarka męskiego firmy Suisse Watch, futra męskiego czarnego z kołnierzem z czarnej foki a podbiciem z małego futra, futra męskiego czarnego z brązowym kołnierzem z wydry, podbicie z tchórza, czarnego palta męskiego subrynowego, dwóch letnich koszulek męskich popielatych i czarnych, kapoty z czerwonej alpagi, sześciu wielkich poduszek, dwóch zielonych na łóżko, jednej kapy pluszowej zielonej na stół, dwunastu białych obrusów, pięciu kolorowych obrusów, dwunastu dużych prześcieradeł, sześciu poszewek na kołdry, ośmiu poszewek na pierzyny, szesnastu poszewek na poduszki, trzydziestu męskich koszul, dziesięciu trykotów męskich, dwunastu par kalesonów¹⁸.

Ostatni przykład zaczerpnięty z książki notarialnej to intercyza przedślubna spisana w 1935 r. Na podstawie treści powyższego aktu stwierdzić można, że jest on źródłem nie tylko do badań genealogicznych. Oprócz wiadomości o osobach i relacjach między nimi, niesie także bogate informacje o ówczesnej kulturze materialnej; może również zainteresować językoznawców. Akta notarialne jako materiał źródłowy leżą w sferze zainteresowania przedstawicieli kilku dziedzin wiedzy: historii i jej gałęzi, historii sztuki, nauki o języku, prawa, socjologii.

Akta notarialne źródłem do badań naukowych

Kwerendy naukowe, które polegają na opracowaniu konkretnego tematu na potrzeby instytucji naukowych lub urzędów, mogą być tworzone w oparciu o akta notarialne; zdarza się to jednak dość rzadko. Poszukiwania tego rodzaju prowadzą nieliczni korzystający z zasobów archiwalnych. Są to z reguły uczniowie szkół wyższych lub pracownicy naukowci podejmujący kwerendę związaną przeważnie z aktualnymi potrzebami nauki¹⁹.

Akta notarialne stanowią bardzo bogato reprezentowany typ źródeł. Od lat 50-tych XX w. te nowe źródła zachęcały swym obiektywizmem i wszechstronnością informacji historyków, bibliologów, znawców sztuki i prawników, choć chronologiczny układ akt notarialnych, ich duża liczba

¹⁸ AP Pińczów, *Akta notariusza Jana Zaborowskiego w Chmielniku. Księga aktów notarialnych*, Nr Rep. 775, R 1935, sygn. 7.

¹⁹ Informacje o tematach kwerend prowadzonych w oparciu o akta notarialne zapisane są w metryczkach archiwalnych ksiąg; np. Ekslibris donacyjny Jana Olrycha Szanieckiego; Wyposażenie sklepów małomiasteczkowych na Kielecczyźnie w XIX i XX w.

i skromne pomoce archiwalne nie ułatwiały badaczom podjęcia kwerendy archiwalnej. Ponadto wartość tych akt znacznie wzrosła w kontekście dotkliwych strat, jakie poniosły archiwa państwowe. W wyniku II wojny światowej zniszczeniu uległo wiele bezcennych archiwaliów, zaś akta notarialne zachowały się niemal kompletnie. Na podstawie najstarszych akt notarialnych – najwcześniej przekazanych do archiwów państwowych – prowadzone były naukowe kwerendy tematyczne, których efekty zostały w większości opublikowane. Już w tych pierwszych pracach poświęconych wartości źródłowej akt notarialnych zauważono, iż archiwalia tego typu znajdują się w polu zainteresowań badaczy różnych dziedzin nauki: historyków, bibliologów, prawników, socjologów. W oparciu o XIX-wieczne akta notarialne prowadzono badania nad: dziejami Warszawy i Łodzi, burżuazji, klasy robotniczej, nauki polskiej, dziejami książki i bibliotek²⁰; badania nad własnością w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim²¹, dostrzegając ich wartość²², także dla historii handlu, budownictwa, techniki, dziejów gospodarczo-społecznych, historii kultury, sztuki, literatury.

Niemal wszyscy dotychczasowi autorzy rozważający w swych pracach kwestie wartości akt notarialnych lub opierający swe badania o ten rodzaj źródeł doceniali wyłącznie akta notarialne wytworzone w XIX i początku XX w., pomijając tym samym akta notarialne z okresu 20-lecia, okupacji i krótkiego w dziejach notariatu okresu powojennego. Seria referatów przygotowanych na I Ogólnopolską Konferencję Naukową poświęconą historii notariatu i aktom notarialnym stanowi kompletny stan badań nad aktami notarialnymi i ich wartością źródłową. W swych wy-

²⁰ H. Chamerańska, *Akta hipoteczne i notarialne, jako źródła badań nad księgozbiorami prywatnymi XIX-XX wieku (Zagadnienia metodologiczne)*, Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi 1977, z. 3, s. 5-22.

²¹ J. Mazurkiewicz, *Znaczenie akt notarialnych dla badań nad własnością w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio F*, vol. XX, 7, Lublin 1965, s. 115-126.

²² H. Szymańska i J. Śmiałowski, *Akta notarialne z terenu Królestwa Polskiego i ich wartość naukowa*, *Archeion* 1959, t. 30, s. 43-67; J. Kazimierski, *Akty notarialne i ich znaczenie dla badań historycznych XIX wieku*, *Studia Źródłoznawcze* 1959, t. IV, s. 109-123; R. Szczępaniak, *Akta notarialne kaliskie i ich znaczenie dla badań naukowych*, *Rocznik Kaliski* 1976, t. 9, s. 249-260.

stapieniach²³ syntezy przydatności akt notarialnych do badań historycznych dokonał Krzysztof Skupieński, z punktu widzenia bibliologa wartość akt notarialnych nakreśliła Anna Dymmel, zaś obszary zainteresowania prawników w tym zakresie zdefiniowała Dorota Malec. Warto zwrócić uwagę w tym miejscu na artykuł oraz książkę Szczepana Kozaka²⁴, w których oprócz zestawienia bibliografii do tematu autor określił ponadto wartość informacyjną źródła, przytaczając wykorzystywane dotychczas metody badawcze i proponując ponadto własne podejście do tematu wykorzystywania zawartości akt notarialnych. Aktualny stan badań nad dokumentacją notarialną uzupełnić należy jeszcze o pracę Teresy Kuciak pt. „Źródła archiwalne do osadnictwa mennonickiego w powiecie strzeleckim w latach 1764-1834”²⁵, wydany i poprzedzony wstępem przez Czesława Erbera „Inwentarz mebli Tomasza Zielińskiego”²⁶ oraz opublikowane w wydawnictwie zbiorowym pt. „Notariat i akta notarialne na ziemiach polskich w XIX-XX wieku”²⁷, referaty z radomskiej konferencji.

²³ *Notariat i akta notarialne na ziemiach polskich w XIX-XX wieku*, pod red. S. Piątkowskiego i K. Skupieńskiego, Radom 2004.

²⁴ Sz. Kozak, *Dziewiętnastowieczne akta notarialne...*, s. 193-207; tenże, *Rzeszowskie akta notarialne 1871-1918. Studium historyczno-źródłoznawcze*, Rzeszów 2004, rozdz. IV, s. 174-205.

²⁵ T. Kuciak, *Źródła archiwalne do osadnictwa mennonickiego w powiecie strzeleckim w latach 1764-1834*, [w:] *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny*, t. II, Gorzów Wielkopolski 2000, nr 7, s. 39-43.

²⁶ Cz. Erber, *Inwentarz mebli Tomasza Zielińskiego*, Kielce 1981, wyd. nlb.

²⁷ *Notariat i akta notarialne na ziemiach polskich XIX-XX wieku*, red. S. Piątkowski i K. Skupieński, Radom 2004, s. 201; D. Magier, *Szlachta powiatu radzyńskiego w świetle inwentarzy pozostałości w aktach radzyńskich notariuszy w latach 1812-1830*; Sz. Kozak, *Możliwość wykorzystania metod komputerowych w badaniach nad notariatem galicyjskim*; K. Latawiec, *Akta notarialne jako źródło badań nad ludnością rosyjską w Królestwie Polskim między powstaniem styczniowym a pierwszą wojną światową*; A. Jadedesko, *Akta notarialne jako źródło do badań nad dziejami społeczności lokalnych Królestwa Polskiego w pierwszej połowie XIX wieku (na przykładzie Kazimierza Dolnego)*; T. Kozłowska, *Walewscy herbu Kolumna z Koblńik w świetle akt notarialnych z lat 1810-1834*; M. Nowak, *Nieruchomości jako przedmiot czynności prawnych mieszczan powiatu olkuskiego w świetle akt notarialnych z lat 1815-1830*; A. Jankowska, *Akta notarialne jako źródło do badań nad sytuacją ekonomiczną ludności regionu radomskiego w okresie okupacji austriackiej (1915-1918)*; A. Lewandowska, *Notariusze radomskiego okręgu sądowego w latach 1918-1939. Noty biograficzne*; K. Jaroszek, *Notariusze działający na terenie Królestwa Polskiego w latach 1808-1915 (wykaz kancelarii notarialnych przechowywanych w archiwach państwowych)*.

Wobec tak okazałej literatury przedmiotu określającej wartość naukową akt notarialnych, jedynie słusznym wydaje się zilustrowanie dostrzeżonych już tematów badań, które mogą być kontynuowane w oparciu o akta notarialne wytworzone w latach 1918-1951 wybranymi przykładami z ksiąg notariuszy.

W aktach notarialnych jako doskonałym źródle do badań regionalnych specyfika regionu bezsprzecznie znajduje swoje odbicie. Kancelarie notarialne funkcjonowały na określonym terenie, a notariusz był w pewnym sensie urzędnikiem lokalnym. Stąd w aktach powstałych na skutek jego działalności zawodowej zarejestrowane są realia terenu, na którym prowadził swoją kancelarię. Analizując akta notarialne można odtworzyć dzieje regionu bądź danego miasta, zbadać strukturę społeczną, stan zamożności ludności, obrót nieruchomościami, kulturę materialną i tradycję. Akta notarialne są specyficznym rodzajem regionalnego pamiętnika, w którym zapisywano typowe dla danego obszaru sprawy, odnotowywano również wydarzenia szczególne i okazjonalne. Przykładem mogą być akta notariatu buskiego i chmielnickiego przechowywane w Archiwum Państwowym w Pińczowie. W nich znajdują się obszerne informacje o rozwoju i funkcjonowaniu uzdrowisk i sanatoriów w Busku Zdroju – instytucji będących wizytówkami miasta i regionu. W kancelarii Stanisława Sikorskiego²⁸ w 1936 r. spisano akt kupna-sprzedaży działki leśnej w miejscowości (opisywanej w dokumencie jako „uroczyisko”) Welecz i wybudowanego na niej szpitala dla dzieci – „dom z cegły, kryty dachówką, z suteryną z wapniaka, poddaszem z desek i balkonem żelaznym” na rzecz Stowarzyszenia „Górka-Kolonia Lecznicza Dziecięca imienia Doktora Medycyny Rektora Józefa Brudzińskiego” w Busku Zdroju. W Chmielniku w 1927 r. spisano akt notarialny, w którym doktor Szymon Starkiewicz „zapisał na hipotece należących do Stowarzyszenia »Kolonia Lecznicza Dziecięca im. Doktora Medycyny Rektora Józefa Brudzińskiego przy Zdroju w Busku« nieruchomości pod nazwą »Sanatorium dla dzieci żołdowatych« (...) położonych na terytorium wsi Zbludowice, gminy Radzanów, powiatu Stopnickiego, ziemi kieleckiej, przestrzeni: pierwsza 12 hektarów 3881 metrów kwadratowych i druga 15 hektarów 6338 metrów kwadratowych, na

²⁸ APK O/Pińczów, *Akta notariusza Stanisława Sikorskiego w Busku Zdroju*, t. 2, Nr Rep. 319/38, R 1938, sygn. 9.

rzecz Banku Gospodarstwa Krajowego (...) kaucję”²⁹. Z okresu okupacji pochodzi spisany w dwóch językach, niemieckim i polskim, akt sprzedaży przez Juliusza Madziara działającego „w imieniu Generalnego Gubernatorstwa na podstawie powołanej wyżej delegacji Kierownika Państwowego Zakładu Zdrojowego w Busku (...) nieruchomości pod nazwą »Dobra Busko« sprzedaje Związkowi Gmin w Busku”³⁰.

Kancelarie notarialne, których dokumentacja przechowywana jest w zasobie Archiwum Państwowego w Pińczowie, funkcjonowały w małych miasteczkach, gdzie przeważającą część mieszkańców stanowiła ludność żydowska. Tworzyły ją grupy kupców, rzemieślników, właścicieli małych fabryk lub zakładów pracy posiadające pewien kapitał w nieruchomościach bądź pieniądzu. Obrót i gospodarowanie swoim mieniem Żydzi zwyczajowo regulowali aktami notarialnymi³¹. Dlatego w księgach notarialnych z Chmielnika, Pińczowa, Działoszyc stronami stającymi do aktów w przeważającej części była ludność żydowska – identyfikować ją można po nazwiskach, wykonywanym zawodzie czy wreszcie wyznaniu – informacjach podawanych w treści dokumentów. Studiując akta notarialne zawierane przez Żydów przesledzić można kompletne historie rodzin żydowskich, stan ich posiadania a przez to również pozycję w społeczności miejskiej³². Ważny element kultury i egzystencji Żydów stanowiła niewątpliwie religia. Wymowne działanie podjęte przez ludność wyznania mojżeszowego w celu zapewnienia miejsca lokalnego kultu religijnego zostały udokumentowane w kancelarii notarialnej. W aktach notariusza Leonarda Baranowskiego w Chmielniku w 1929 r. spisano osiemnastostronicowy akt, do którego stanęło 107 osób fizycznych oraz

²⁹ APK O/Pińczów, *Akta notariusza Karola Kozierowskiego w Chmielniku*, Nr Rep. 56, R 1927, sygn. 3.

³⁰ APK O/Pińczów, *Akta notariusza Stanisława Sikorskiego w Busku Zdroju*, z. 1, Nr Rep. 56/42, R 1942, sygn. 17.

³¹ Por. R. Kuwałek, *Żydzi Łęczyńscy w latach 60-tych XIX wieku w świetle akt notarialnych*, *Merkuriusz Łęczyński* 1995, s. 9-14; *Źródła archiwalne do dziejów Żydów w Polsce*, oprac. zbiorowe pod red. B. Woszczyńskiego i V. Urbaniaka, Warszawa 2001.

³² Akta notarialne jako źródło do historii Żydów w Polsce zostały zebrane w pracy zbiorowej, *Źródła archiwalne do dziejów Żydów w Polsce*, oprac. zbiorowe pod red. B. Woszczyńskiego i V. Urbaniaka, Warszawa 2001.

3 przedstawiciele Prezydium Zarządu Wyznaniowej Gminy Żydowskiej miasta Buska. Akt ten reguluje porządek i organizację w wybudowanej w Busku „przy ulicy Józefa Piłsudskiego nowej synagogi, w której, jak to widać z dołączonego do niniejszego aktu planu³³, urządzono sto dwadzieścia cztery miejsca siedzące na parterze przeznaczone dla mężczyzn i sto dwadzieścia cztery miejsca również siedzące na galerii przeznaczono dla kobiet”. Dokument wymienia wszystkich obywateli wyznania mojżeszowego (złożyli oni także swoje podpisy pod aktem), którzy wnieśli opłatę na budowę świątyni nabywając przez to prawo do dzierżawy na „wieczne czasy” na określonych w akcie warunkach miejsc w synagodze buskiej.

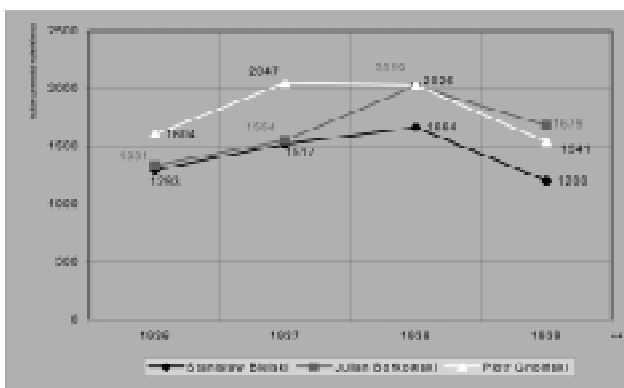
W aktach notarialnych oprócz realiów życia codziennego odnotowano także wydarzenia szczególne, okazjonalne, występujące czasowo. W okresach burzliwych przemian historycznych u notariuszy występował swoisty kalejdoskop spraw nietypowych i barwnych, jak samo życie w danym czasie.

Na przestrzeni lat częstotliwość spisywania poszczególnych rodzajów akt ulegała zmianom, lecz były i takie okresy, w których radykalnie zmieniała się w ogóle liczba czynności notarialnych. Ten stan rzeczy spowodowany był sytuacją polityczną w kraju, uwarunkowaniami społecznymi i gospodarczymi. W okresach burzliwych przemian, konfliktów politycznych i zbrojnych, jak II wojna światowa, mniej kupowano i sprzedawano, zawierano mniej kontraktów, spadła ilość intercyz i pełnomocnictw.

Aby udokumentować i ukazać faktyczny obraz produkcji kancelarii notarialnych skonstruowano dwa wykresy. Mają one zobrazować trendy rozwojowe urzędów notarialnych w Lublinie w latach 1918-1951 (wykres 1). Analizie poddano kancelarie czterech notariuszy lubelskich: Stanisława Bielskiego, Juliana Borkowskiego, Piotra Gnoińskiego i Wacława Salkowskiego, dopasowując czas ich działalności do dwóch okresów chronologicznych. Dla lat 1936-1939 powstał pierwszy wykres, natomiast lata 1946-1951 przedstawione zostały na wykresie nr 2.

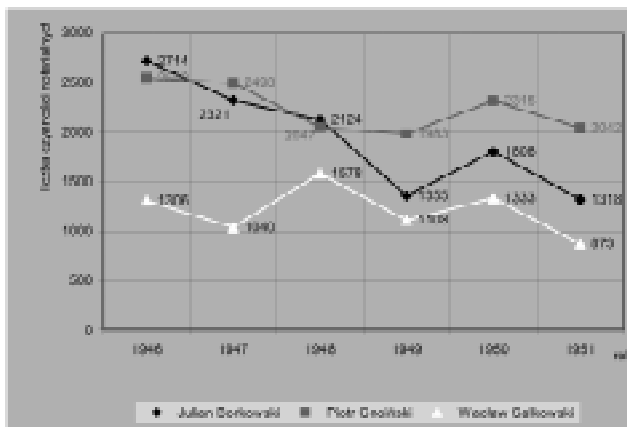
³³ Graficznie przedstawiono przydział miejsc, zarówno na parterze, jak i w galerii, dla poszczególnych członków synagogi w Busku Zdroju.

Wykres nr 1. Liczba czynności notarialnych sporządzonych w kancelariach notariuszy S. Bielskiego, J. Borkowskiego i P. Gnoińskiego w latach 1936-1939.

Źródło: AP Lublin, Repertoria notarialne notariuszy lubelskich Stanisława Bielskiego, Juliana Borkowskiego i Piotra Gnoińskiego z lat 1936-1939.

Wykres nr 2. Liczba czynności notarialnych sporządzonych w kancelariach notariuszy J. Borkowskiego, P. Gnoińskiego i W. Salkowskiego w latach 1946-1951.

Źródło: AP Lublin, Repertoria notarialne notariuszy lubelskich Juliana Borkowskiego, Piotra Gnoińskiego i Wacława Salkowskiego z lat 1946-1951.

Dane statystyczne, które zaznaczono na wykresach stanowią liczby czynności notarialnych sporządzonych przez wybranych czterech notariuszy prowadzących swoje kancelarie w Lublinie. Pochodzą one z repertoriów, bowiem w tych księgach rejestrujących niemalże całą działalność urzędów znajdowały się dokładne sumy wykonanych czynności notarialnych.

Jak widać na załączonych wykresach, do 1939 r. obserwować można wzrost lub stałą liczbę sporządzanych w kancelariach lubelskich czynności notarialnych. Zjawisko to spowodowane było stabilizacją polityczną w II RP, sprzyjającą koniunkturą gospodarczą (dotyczącą zawierania umów o charakterze prywatnoprawnym) oraz wzrostem popularności i znaczenia instytucji notariatu. Rozwój kapitalizmu i konieczność dokonywania transakcji drogą umów pociągnęły za sobą wzrost popytu na usługi notarialne.

Spadek ilości czynności sporządzanych w kancelariach notarialnych zauważalny był od 1939 r. W okresie II wojny światowej liczba zawieranych aktów notarialnych zmalała m.in. z powodu zamykania kancelarii notarialnych. W wyniku takiego stanu rzeczy szereg umów nie mogło dojść do skutku. Akta notarialne są więc miernikiem zjawisk, które tworzyły dany okres historyczny, ilustrując przez to, niewątpliwie bardzo dokładnie, epokę w jakiej powstawały.

Po 1946 r. obserwować można dalszy spadek czynności notarialnych. Wykres ukazał także nieskoordynowane z konkretnymi datami historycznymi wahania w ilości sporządzanych aktów. Nie widać też płynności rozwojowej, która wyraźnie zaznaczona została na schemacie pierwszym (zwłaszcza do 1946 r.). Zjawisko to należy wiązać z nową polityką ustrojową władz polskich, wprowadzaną po wojnie. Reforma sądownictwa, występujące od 1946 r. stałe tendencje polityczne zmierzające do upaństwowienia notariatu, osłabiły autorytet urzędu notarialnego, czego efekt można właśnie przełożyć na ilość dokonanych wówczas czynności notarialnych. Przytoczone w wykresach dane powinny uwiarygodnić te sądy.

Poruszone tu zagadnienia nie wyczerpują jednak wszystkich możliwości wykorzystania akt notarialnych do badań naukowych. Dokumenty te przedstawiają cenny materiał do dziejów społeczno-gospodarczych. Ze względu na regionalne nazwy zawodów, powtarzające się na danym terenie nazwiska i przydomki właścicieli i ludzi ówczesnej „epoki” oraz nazwy

geograficzne, np. miejscowości, majątków, nazwy własne obszarów leśnych, pastwisk, łąk i pól, stawów, jezior, itp., akta notarialne mogą stanowić materiał do badań językowych. Archiwalia te są także źródłami do historii budownictwa, sztuki, kultury, literatury³⁴, są szczególnie ważne dla miast i regionów, które utraciły w wyniku wojen większość swych archiwaliów w archiwach państwowych.

Anna Opara-Rak

³⁴ Do prac dokumentujących użyteczność akt notarialnych do badań nad dziejami książek i czytelnictwa należą: R. J a n i a k, *Prywatne księgozbiory lubelskie w pierwszej połowie XIX wieku w świetle akt notarialnych. Badania sondażowe*, [w:] *Folia Bibliologica 1986-1987*, Lublin 1990, s. 29-33; M. J. L e c h, *Materiały do dziejów książki i czytelnictwa w okresie zaborów w archiwach polskich*, *Rocznik Biblioteki Narodowej* 1969, t. V, s. 23-57; tenże, *Akta notarialne jako źródło do badań nad księgozbiorami domowymi*, *Studia o książce* 1979, t. IX, s. 187-201.